

Есенбаева К.А., Дайрабаева Г.И.*

аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚ КОСТЮМІНДЕ ОЮ-ӨРНЕКТЕРІНІҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Автор корреспондент: gul_daira@mail.ru

Түйін: Мақалада қазақтың ою-өрнектерінің байлығы мен олардың рухани және тарихи тәжірибесін сақтай отырып, ұлттық талғаммен киім үлгілерін жасаудағы ролі ашылады. Қазақтың халықтық ою-өрнектерінің тілі және оның рәміздері өте бай, оның үлгісі қазақ халқының тарихын баяндай алады, оның негізгі мотивтері фауна мен флораның стильдендірілген және қайта өңделген түрлері болды. Ою-өрнек өнері ұлттық қазына, қазақ халқының өмір шежіресі болып саналады. Дәстүрлі қазақ костюмінде ғасырлар бойы қалыптасқан стилистикалық бірліктің түрлері мен формалары сан алуан. Тігін материалдарының сәндік дизайны бүгінгі күні өзекті және сәннен шықпайды. Біздің заманымызға дейін киімдерді бай декорациямен және ұлттық сәндік-қолданбалы өнерін қолдана отырып безендіру дәстүрін сақтап келген ежелгі көшпенділердің ұрпақтары болды. Этникалық мотивтер қазақстандық дизайнерлердің тенденциясын тануға, өзіндік ерекшелікке, этникалық, аймақтық сәйкестендіруге, сән индустриясы әлеміндегі позициясына ие етеді. Бүгінде ұлттық дизайндағы этникалық сызықтар әр сән коллекциясына ежелгі экзотикалық және бай декорациялық ерекше сән беріп, өздерінің қазақ ою-өрнектерінің сирек кездесетін элементтерімен көңіл-күй сыйлайды және өмір салтына айналады.

Кілттік сөздер: ою-өрнек, ұлттық киім, семантика, кесте өнері, кескіндер (апликация), этно-тенденция, этникалық стиль, фэшн индустриясы, ұлттық бренд, рухани құндылықтар

Кіріспе. Сын ғасырлар бойы қазақ ұлтымыздың мәдени дамуының шежіресі, халқымыздың өткен тарихы мен мәдени материалдық өмірінің көзі – бұл қазақтың ою-өрнек өнері болып келеді. Ою-өрнектің эстетикалық құндылығы адамзатқа үлкен рахат сыйлайды. Сұлулыққа, әсемдікке баулитын қазақ ою-өрнек сыры тереңдікте жатыр. Мөлдір және таза түбіне жеткен жан қоршаған орта мен жан дүниесінен көп нәрсе алатынына күмән жоқ.

Теориялық талдау. Ою-өрнектердің ежелгі атаулары халықтың тарихы мен мәдениеті, ұлттық ерекшелігі мен ежелгі дүниетанымы туралы құнды ақпарат көзі болып табылады.

Ою-өрнектің барлық элементтері бір ырғаққа бағынғанымен, ою-өрнектердің өзіндік көркемдік мәні мен сюжеті бар. Ою-өрнек элементтерінде бір ерекше бірегейлік болмайды, олардың барлығы өзіндік мазмұнға ие.

Қазақ халқы әр ою-өрнекке ерекше назар аударып, оны қай жерде, қандай бұйымда немесе киім үлгісінде қолдану керектігіне мұқият қарап, қателіктер болмауын қадағалап отыратын. Бұл, сондай-ақ, қолданылған түстерге, ою-өрнектің затқа сәйкес келуіне, үйлесімділікті табуына байланысты. Өрнектердің композициялық құрылымына, бояу түрлерін біріктіріп, дұрыс үйлесімді таңдау мүмкіндігіне көп көңіл бөлген.

Заманауи сән әлемінде және фэшн индустриясында көптеген ұлттық киімде ою-өрнектерді жаңа стилизацияланып қолдануда. Ол киімдер әртүрлі эмоциялар, сезімдер мен көңіл-күйді білдіреді. Киімді модельдеу өзінің алғы мақсаты ретінде заман талабына сай, дене пішіміне қонымды жаңа формаларды табу болса, киім дизайны бұл ұстанымды кейде бұзып, басқа да бір формаларды іздеп, жаңа сырт пішін өрнектер түрлерін ұлттық ұстанымға жеткізеді.

Ою-өрнектер - халық шығармашылығының үлкен саласы. Маңдайына ілулі тұрған қазақтың киіз үйін көрсе, басы мен желбауын, тіпті аяқ киімін басқа елдің әшекейлерімен безендіру бекер болар еді. Біздің аналарымыз бен апаларымыздың әдемі және әсерлі кестелері сіздердің жүректеріңіз бен көздеріңізбен қарағанда жылы болатыны анық.

Қазіргі замандағы киімді модельдеуге ұлттық дәстүрлердің алуы кең таралған. Заман талабына сай киім жасауға ұмтылған дизайнерлер дәстүрлі киімнің нақты бөліктерін емес, костюмді құрудың жалпы қағидаларын, көркемдік шығармашылығын көрсетуде бейнелік-ассоциативтік шешімдерді негізге алады.

Тәжірибелік бөлім. М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің «Сән дизайны» мамандығының студенттері, болашақ дизайнерлер рухани мұраға өз үлесін қосып отырады. «Сән дизайны» мамандығының бітірушілері диплом жұмысына осы бағытта сәнді, заманауи костюм жиынтығын орындайды. Костюмді жобалаудан басқа, киім аксессуарларын, ою-өрнектелген камзолдар, ұлттық зергерлік бұйымдар жасалады.

Ұлттық қазақ киімі - бұл қазақ халқының дәстүрлері мен тарихи ерекшеліктерінің көрінісі. Қазақтың ұлттық киімдерінің тарихы өте бай, осының барлығымен осы киімдер өзекті және заманауи үлгіде сұранысқа ие. Қазақтардың мерекелік ұлттық киімдерінде кесте тігу, көптеген ою-өрнектермен бай безендіру қолданылған. Костюм матадан, былғарыдан, үлбірден немесе киізден, ал қазақ байлары үшін - импорттық маталардан, жібек және барқыттан т.с.с тігілген. Ұлттық талғаммен киім жасау арқылы рухани-тарихи тәжірибені ұрпақтан- ұрпаққа беру қажеттілігі қазіргі заманда бірінші мәселе болып тұр. Әдетте киімдерді ұлттық ою-өрнектермен безендіру кезінде көбінесе кестелеу, люрекстермен көркемдеуде, өрнекті тоқуда және сондай-ақ әртүрлі зергерлік бұйымдарда кездеседі.

Киімге арналған дәстүрлі материалдар көбінесе бұрынғы заманнан келе жатқан былғары, жүн, жұқа киіз, қозы немесе түйе жүнінен тоқылған маталар пайдаланады.

Қазақ халық ою-өрнектер өнерінің тілі бай да әрі ерекше болып келеді, мысалы, әртүрлі ою-өрнек өз тарихын айта алады, мұндағы түпнұсқа мотивтер әрқашан флора мен фаунаның мағыналы және стилизациялық өңделген түрі болған. Олардың ішінде, стилизацияланған жануарлардың бастары, мүйіздері мен тұяқтары, құстардың тұмсықтары тәрізді ою-өрнектер болған. Әр түстің өзіндік символикасы болған: көк – аспан мағынаны береді, ақ - қуаныш, бақыт, сары - білім, даналық, қызыл - от, күн, жасыл - жастық, көктем, қара түс - жер.

Қазақ ою-өрнектерінің барлық түрлеріне тән жалпы сипаттамалар: фон мен өрнек алып жатқан жазықтық арасындағы тепе-теңдік, тік осьтер бойымен симметриялы орналасу, оюдың контурлық айқындылығы, түстердің қарама-қарсылығы. Ою-өрнектерді жасау – ол ұлттық қазына, қазақтардың өмір шежіресі болып саналады.

Ою-өрнек - сәндік-қолданбалы өнердің ежелгі түрлерінің бірі. Латын тілінен аударғанда, «Ornamentum» - безендіру деген мағынаны білдіреді. Сәндік бейнелер зұлым күштердің тұмары ретінде қызмет еткен, олар бақыт пен сәттілік әкеледі деп сенген.

Ою-өрнек ұғымына анықтама бере отырып, бұл ырғақты кезектесуге және ұқсас элементтердің ұйымдасқан орналасуына негізделген сәндік композиция деп айта аламыз.

Әр ұлт дәуірге байланысты өзінің ерекше сәндік стилін жасайды. Өзіндік ерекшелігі мен ұлттық дәмі, оның сол немесе басқа топқа жататындығын қатесіз анықтауға мүмкіндік береді. Шығыс елдерде ою-өрнек өнері мейлінше кең дамыды және бұл, ең алдымен, ежелгі дәстүрлермен, сондай-ақ исламға тірі жанды бейнелеуге тыйым салумен байланысты. Қазақстанның бейнелеу өнерінде ою-өрнек өнері көнеден қазақ қалыптасқан кезден бастап басым болды.

Адамзат қоғамының дамуымен бірге сәндік-қолданбалы өнердің кейбір түрлері жаңа келбетке, жаңа формаларға ие болды, олардың барлығы терең ұлттық дәмге ие және олар бүгінгі күнге дейін қолданылып келеді.

Дәстүрлі қазақ костюмінде, оның түрлері мен формаларының әртүрлілігі, оның ғасырлар бойы қалыптасқан табиғи көркемдік-стилистикалық бірлігін бұзбайтын декоративті безендірулер таңқаларлық болып табылады.

Қазақ әйелдері арасында костюмдер мен тұрмыстық заттарды безендірудің ең ежелгі және кең таралған түрлерінің бірі кесте болды. Ою-өрнек өнері қазақ халқының қоршаған шындыққа деген көзқарасын бейнелеп, ұлттық мәдениеттің сиқырлы және эстетикалық

жақтарын көрсетті. Сонымен бірге, әр түрлі көркем және конструктивті техникалар қолданылды: көйлектің көптеген үлпектері - қосетек, белдемшелер мен белбеуде декор сыртқы киімнің (шапан, шалбар және бас киім) жиектерінде орналасқан. Осы немесе басқа практикалық құндылығы бар кестеленген бұйымдар жоғары көркемдігімен және ұлттық ерекшелігімен ерекшеленді. Олар барқыт, мақта, жібек және жүн маталарын киізге кестелеп, көбінесе импортталған жүн, мақта, контрастты түсті немесе негізгі материал түсіндегі жібек жіптермен кестелеген, бірақ жіптерден басқа олар кесте жасау үшін өзен інжу-маржандарын, көгілдір реңктерін қолданған. Негізгі әдістер - тізбекті тігіс және атлас тігісі болды.

Біз білетіндей, кейінірек XIII - XIV ғғ. Қазақстанда Таяу Шығыс, Түркия, Иран, Византия елдерінен шыққан өрнектің алтын кестелеу өнері кең тарады. Тігін тігу, күміс және алтындатылған сымдармен өрілген жібек жіптермен оюлар жүзеге асырылды және бай дайын бұйымдарда болды.

Сәндік- қолданбалы өнердің бір түрі -матада кескіндермен (апликация) көркем сурет жасау сол кезеңдерде өте танымал болды. Апликацияға арналған сурет үлкен және қарапайым түрінде қолданылған. Қазақ ұлттық киімдерін әрлеудің осы түрінің ерекшелігі, оның басты сапасымен: декоративті және графикалық мүмкіндіктерді біріктіретін көркем образ контурының айқындылығымен қамтамасыз етіледі. Киім бір түсті және түрлі-түсті мата бөліктерімен, киізбен, күдерімен, былғарымен, үлбірмен безендіріліп, ою-өрнек контуры бойымен фон ретінде қызмет ететін негізгі матаға қолданылды. Апликацияны аяқтау үшін ою контурларын атлас тігісімен немесе тізбекті тігіспен безендіріліп бекітілді.

Қазақ оюлары - Тәңір мәдениетінің пиктограммалары, олардың әрқайсысы белгілі бір мағынаға ие. Мысалы, өлілерге, тірілерге арналған оюланған әшекейлер бар.

Қазақ халқының мәдени мұрасы қазақстандық сән дизайнерлеріне шабыт береді.

Қазақ костюмінің заманауи дизайнында қазақтың ұлттық киімдерінің рәміздерін пайдалану негізінен тамыры Еуразия далаларында ежелгі қоныстанушылар көшпелі мәдениетінің ғарышына сіңген өте танымал этно-тенденция шеңберінде жүреді. Этникалық мотивтер тану, өзіндік ерекшелік, этникалық, аймақтық сәйкестендіру, сән индустриясының көп жақты әлемінде қазақстандық дизайнерлердің тенденциясы үшін ерекше позицияны қамтамасыз етеді. Бүгінде, этно фольклорлық желілер кез-келген сән коллекциясына ежелгі экзотикалық, жарықтық, сәнді сән береді, сирек кездесетін бөлшектерімен көңіл-күй қалыптастырады, тіпті өмір салтына айналады. Этностильдің тартымды күші кез-келген этностың халықтық костюмінің эстетикасы, функционалдығы, мақсаттылығы, кесу мен орындау ұтымдылығы сияқты таптырмас принциптерінде жатыр. Сонымен қатар, этникалық стиль эксперименттің қуанышын ешбір жағдайда жоққа шығармайды, онсыз ғылыми-техникалық жетістіктерге, технологиялар мен материалдарға, ең заманауи сән үрдістеріне, тұтынушылардың ең күрделі қажеттіліктеріне бағытталған дизайн болуы мүмкін емес.

Этникалық стильді әдетте фольклор деп атайды. Фольклорлық киім өзіңіздің ішкі кеңістігіңізді құруға, болмыстың бастауларын қозғап, еркіндік пен күш сезінуге көмектеседі. Киімде этникалық дәстүрлерді пайдалану қазақ халқының мәдениеті мен өнеріне тұрақты қызығушылықты қалыптастырады, интерпретацияға және халықаралық диалогтың дамуына ықпал етеді, қазақстандық дизайнерлер өз халқының құндылықтарын көрсетуге, сондай-ақ ұлттық киімнің этникалық сәйкестігінің көркем синтезін көрсете отырып, жоғары сәннің халықаралық «платформаларына» кіруге мүмкіндік алады, заманауи тенденциялармен үйлеседі және жас ұрпақты тәрбиелейді.

Ұлттық ою-өрнек - қазақ халқының көркем шығармашылығының жарқын бөлімдерінің бірі, ол оның рухани өмірінің ажырамас бөлігі болды. Ол ұрпақ сабақтастығы, үздік дәстүрлі және көркем формаларды сақтау және дамыту негізінде дамыған халық өмірімен, оның ырым-тұйымдары мен әдет-ғұрыптарымен тығыз байланысты болды. Оның бастауы ежелгі дәуірден басталады.

Қазақстанда ұлттық ою-өрнектер жасаудың ежелгі құпияларын білетін және оларға ие шеберлер жоқтың қасы, қазақтың халық өнерін сақтау мәселесі өте өткір, сәндік-қолданбалы және сәндік өнерде қолданылатын бай дәстүрлер мен дағдылар жоғалады.

Қазақ ою-өрнегінің мотивтері өте көп және алуан түрлі, олар әртүрлі дәуірлер мен стильдердің ерекшеліктерін формасында ғана емес, орындау техникасында да сақтайды.

Біз, семантикаға - қазақтар ұлттық киім мен зергерлік бұйымдарда қолданатын сәндік өрнектердің мағыналық мағынасына ерекше назар аударғымыз келеді. Ежелгі шеберлер ою-өрнектің адамға қатты эмоционалды әсер ететінін білген, оған қуаныш пен қайғы, махаббат пен бақыт сезімдерін беру ерекше болған. Сәндік ою-өрнектердің барлығы дерлік өз уақытында «оқылды». Кез-келген көшпенді бала кезінен ою-өрнектің символикасын білетін және оның мағынасын оңай ашатын. Мәселен, киіз үйге кіріп, ол есіктің пердесінің үстінде ою-өрнекті көрінсе, бұл: «Бұл үйде от ешқашан сөнбесін!» - деген мағынаны білдіреді.

Ою-өрнек жомарттықпен ерлер, әйелдер және балалар киімдерімен безендірілген. Киімдер әрдайым әлеуметтік мәртебеге сәйкес безендірілген - жомарт немесе қарапайым, ауқатты адамға арналған және адамды жасына қарай сипаттайтын, «қай тайпадан», нақтырақ айтқанда, көршілес тұратын адамдар бір-бірімен қарым-қатынас орнатуға көмектесті.

Әдетте, киімдер қандай материалдардан жасалғанына байланысты кестемен немесе аппликациямен безендірілген. Ою-өрнектің табиғаты әрдайым киім үлгісімен немесе оған өрнек салынған затпен үйлесімді болды, ол жасалған материалға сәйкес келді: әр өрнек өз тарихын айта алатын, мұнда оған бастапқы мотивтер әрқашан қоршаған әлемнің, табиғаттың немесе кеңістіктің мағыналы, өңделген формалары болды. Мәселен, мысалы, ромб - құнарлылықтың белгісі - киімді безендірудің қалыптастырушы негізі.

Стильдендірілген өсімдіктердің үлгісі даланы, ал өсімдік тұқымының бейнесі үлкен ұрпақ алуға деген ниетті білдірді. Сондай-ақ, декоративті өнер туған өлкенің байлығы мен әсемдігін, қоғамдық өмірдің бұралаңдығын тамаша жеткізгені белгілі. Киімнің әр үлгісінде, әр өрнекте өзіндік халық тарихы бейнеленді. Әр деталь терең мағынаны, өмір философиясын қамтыды.

Дизайнерлер заманауи қазақ киімдерін жасау үшін ұлттық ою-өрнектерді қолданатын көптеген мысалдар бар. Оның ішінде Қазақстан дизайнері Ая Бапани. Ұлттық қазақ киімдері халықтың әдет-ғұрыптарымен бірге тығыз байланысты. Бұл, таңғажайып қыз - жас дизайнер, әйгілі Бапановтар киіз шеберлерінің қызы. Ол, өзінің шабытын тарихтан, этнографиядан және қазақ өнерінен алатынын айтты. Жас дизайнер Ая Бапани әдемі ұлттық нақыштар мен табиғи материалдарды пайдалану арқылы халықтың болмысын жеткізуді ұнатады.

SAMIDEL - бұл Динара Абдуллина басқаратын жаңа қазақстандық бренд. Мұнда киімнің стилі этникалық үлгілермен де ерекшеленеді, бірақ қазіргі заманғы үрдістер де қолданылады. Соңғы «Этногипноз» жинағында киім формалары мен көңіл-күйлердің араласуы, текстуралар мен материалдар ойыны, ұлттық костюм ою өрнек элементтері мен заманауи стильдердің үйлесімімен ерекшеленді.

Қорытынды. Халық ұлттық костюмі - заманауи сән саласының дамуының негізгі көзі. Костюмнің сәндік жиегі, оның этникалық стилін ерекше атап өтуі мүмкін. Ұлттық киімнің дәмін сақтай отырып, әлемдік сәннің стильдері мен тенденцияларын ескере отырып, халықтың дәстүрлері мен мәдениетін жарнамалай отырып, «Сымбат» костюмдер дизайнының қазақ мектебі әлемдік кеңістікте замандастарының талғампаз бейнесін және сұлу мүсінін жасайды. Қазіргі уақытта дизайнерлердің есімдері мен сән үйлерінің тізімі айтарлықтай кеңейді: ол «Мақпал» сән үйі, «ОХІ» жоғары сән үйі, «Ерке Нұр» сән театры, дизайнерлер Мүсілім Жұмағалиев, Берік Исмаилов, Аида Кауменова, Жанар Мирзажа соңғы жылдары - Ақкенже Девятко, Сергей Шабунин, Айгүл Қасымова сияқтылар көптеген сінді этникалық дүниелер жасауда. Авторлар дәстүрлі емес және дәстүрлі әдістермен дизайнға, түсті бейнені қалыптастыруға өзіндік ұлттық көзқарасын дамытты.

Қазіргі таңда, қазақстандық киім дизайнерлері дәстүрлі мәдениеттің сипаттамаларын қазіргі сәннің заманауи ерекшеліктерімен бірге үйлесетін өзгеше стиль іздейді. Дәстүрлі және қазіргі заманғы синтез, біздің ойымызша, ұлттың ішкі құндылығын сезінуге, оның рухани бірлігін нығайтуға ықпал етуі керек. Бұл қазіргі заманғы әлемдік дизайнның негізгі тұжырымдамаларына сәйкестік мәселесімен, дәстүрлі рухани-эстетикалық негіздері бар көркем бейнені қалыптастыру арқылы дүниетанымдық қатынастарды білдіру мәселесімен тікелей байланысты.

Қазақстан жастарына ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан қазақ халқының ең бай мұрасы ою-өрнектер болмысын, ұлттық сәндік-қолданбалы өнерін жоғалтпай, қазақ халқының мәдени мұрасын рухани жаңғырту мақсатында сақтау, зерттеу және насихаттау болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Жанибеков Ө. Қазақ киімі. Алматы: Өнер, 2005. 109 б.
- 2 Омирбекова М.Ш. Энциклопедия. Казахские орнаменты. Алматы: Алматыкітап, 2005. 284
- 3 Баталова Э.Н. «Национальная одежда казахского народа» «Алматыкітап», ЖШС, 2007.
- 4 Каракозова Ж.К. «Казахская культура и символ» Алматы, 1997, с.55.
- 5 <https://womanadvice.ru/kazahskaya-nacionalnaya-odezhda>

Аннотация: В статье раскрываются богатство казахских орнаментов и их роль в создании моделей одежды с национальным колоритом, сохраняющий свой духовный и исторический опыт. Очень богат язык казахского народного орнамента и его символика, узор которого может рассказать историю казахского народа, основными мотивами которых являлись стилизованные и переработанные формы фауны и флоры. Орнаментальное искусство считается национальным богатством, летописью жизни казахского народа. В традиционном казахском костюме присутствует разнообразие видов и форм стилистического единства, выработанного веками. Орнаментальное оформление швейных материалов являются актуальными на сегодняшний день и не выходят из моды. Казахи являлись потомками древних кочевников, которые до наших времен сохранили традицию украшать одежду богатой отделкой, декором. Этно-мотивы обеспечивают трендам казахстанских дизайнеров узнаваемость, самобытность, этническую, региональную идентификацию, положение в мире fashion-индустрии. Сегодня народные линии этнодизайна придают каждой модной коллекции древнюю экзотику, яркость, гламурный шик, создают настроение своими редкими элементами казахского орнамента и становятся стилем жизни.

Abstract: The article reveals the wealth of Kazakh ornaments and their role in the creation of clothing models with a national flavor, preserving its spiritual and historical experience. The language of Kazakh folk ornament and its symbolism are very rich, the pattern of which can tell the history of the Kazakh people, the main motives of which were stylized and processed forms of fauna and flora. Ornamental art is considered a national treasure, a chronicle of the life of the Kazakh people. The traditional Kazakh costume contains a variety of types and forms of stylistic unity developed over the centuries. Ornamental design of sewing materials are relevant today and do not go out of fashion. Kazakhs were the descendants of ancient nomads who up to now have kept the tradition of decorating clothes with rich decoration and decor. Ethnic motives provide the trends of Kazakhstani designers with recognition, originality, ethnic, regional identification, position in the world of the fashion industry. Today, folk lines of ethnic design give each fashion collection an ancient exoticism, brightness, glamorous chic, create a mood with their rare elements of Kazakh ornament and become a lifestyle.